STOKKUM-OOST

Onder Stokkum-oost verstaan we globaal het gebied bestaande uit een gedeelte van de Stokkumer Es (de Langenberg, tussen de Helpe en de Stokkumerweg en de zuidelijk hiervan gelegen Bellen Akkers), de Blikstege met het Driebelterveld, het Luttikende, een gedeelte van de Haa en het Stokkumervlier.

De Blikstege met het Driebelterveld was tot het midden van de 19e eeuw een onbewoond heidelandschap. Hier en daar stonden wat kromme dennen en andere opslag. Rond 1860 begonnen in dit gebied de tichelwerkers met het bakken van stenen. Aanvankelijk in simpele veldovens, later werden het vaste ovens en ging men er ook wonen. Niet lang daarna verschenen er enkele huisjes aan het begin van de tegenwoordige Stokkumerweg, voornamelijk bewoond door arbeiders werkzaam op het tichelwerk. Pas in de twintiger en dertiger jaren van de vorige eeuw werden de meeste van de nu nog bestaande woningen in dit gebied gesticht.

In het Luttikende (schertsenderwijs ook wel het Ulkenende genoemd) stonden in de middeleeuwen slechts enkele zeer oude boerenerven langs de rand van de Es. Het waren een tiental boerderijen, alle gelegen in de directe omgeving van de tegenwoordige Nijhuisweg en Brinkweg. Het merendeel is inmiddels waarschijnlijk meer dan duizend jaar oud.
Na de middeleeuwen vestigden zich in een wijdere kring langs de Es, dus eigenlijk op de tweede rang, een groot aantal nieuwe boeren, waardoor het totale aantal meer dan verdubbelde.
Vanaf de negentiende eeuw vond de uitbreiding van het aantal boerderijen in het Luttikende vooral plaats op de verder van de Es af gelegen veldgronden.

Landbouwschuur omstreeks 1935

Uit het schattingsregister van 1475, het oudste volledige document over de Twentse boerenerven, blijkt dat er tegen het eind van de middeleeuwen in het Luttikende de volgende boerderijen stonden: Klein Wennink (in 1905 gesloopt), Hungerink, Hilbertink (Hilbert, in 1873 gesloopt), Nijehus (Nijhuis), Vruggink, Leferink, Wolberink (in 1866 gesloopt/verplaatst), Mensink (in 1839 gesloopt), Loesink (Leunkboer), Leeftink, Löppink, De Hoff to Stockem (De Höver in 1897 gesloopt), Langenickink (Peters, in 1877 gesloopt/verplaatst) en Alink (in 1850 gesloopt/verplaatst).
Opvallend is dat zo goed als alle oude boerderijnamen eindigen op ink. Algemeen wordt aangenomen dat boerderijen met dit soort naam mogelijk uit de 8e eeuw stammen, terwijl namen eindigende op huis pas vanaf de 12e eeuw bestaan.

De meest opvallende in bovenstaand lijstje is De Hoff to Stockem. Dit was één van de hoven, oorspronkelijk toebehorend aan de Graaf van Dalen, vanaf 1331 aan de Bisschop van Utrecht, vanaf 1528 aan de (Spaanse) Koningen en vanaf 1578 aan de Staten van Overijssel. Dergelijke hoven hadden tot taak om toezicht te houden op, en de pachten in natura te innen van, de onder deze hof ressorterende boerderijen in de buurt. Bovendien berustte op deze boerderij het erfmarkerichterschap van de marke Stokkum. Deze functies zijn echter al in een vroeg stadium bij deze boerderij weggehaald, wel werden er nog lang de markevergaderingen gehouden.

Tot ongeveer 200 jaar geleden was er nauwelijks een duidelijk wegenpatroon te herkennen in het Luttikende. Slechts de doorgaande wegen Rijssen-Borculo en Markelo-Diepenheim hadden een vast tracé. Ook de wegen in de richting van de weide- en hooilanden volgden een vaste route. Binnen de buurtschap zelf liepen de weggetjes over de ongecultiveerde gronden tussen de verschillende “kampen” die bij elke boerderij waren gelegen. Pas toen omstreeks 1857 de markegronden werden verdeeld, ontstonden de meeste wegen die we nu nog kennen. Het tegenwoordige beeld werd echter definitief gevormd tijdens de eerste ruilverkaveling omstreeks 1953, toen diverse wegen werden verlegd en vele werden verhard met klinkers of asfalt.

MOAZEVELD en WESTERFLIER

Ruim 200 jaar geleden was het gebied dat we nu het Moazeveld en het Westerflier noemen een woest, onontgonnen en bijna onbewoond gebied. Slechts zo hier en daar stond een klein hutje, voor de rest was het onvruchtbare veldgrond, slechts bruikbaar voor het steken van plaggen en turf.
Het Moazeveld en het Westerflier, die vroeger een aaneengesloten gebied vormden, werden in 1841 van elkaar gescheiden toen de weg van Lochem naar Goor werd aangelegd.

De haven in het zojuist geopende Twentekanaal in 1934

Pas in de periode 1856 tot 1865 maakte dit gebied een eerste sprong voorwaarts. Dit had alles te maken met de aanleg van de spoorlijn en even daarvoor de verdeling van de gemeenschappelijke markegronden. De komst van de spoorlijn hield de bouw van het station met bijgebouwen en vele spoorhuisjes in. Deze bedrijvigheid betekende extra werkgelegenheid die een grote uitstraling had. De heren Schimmelpenninck werden er zelfs toe geïnspireerd om rond de Viersprong een nieuw dorp te laten verrijzen. Er werd een steenbakkerij gesticht, een molen met bakkerij en een jachthuis. Terwijl er ook enkele boerderijtjes werden gebouwd.

De verdeling van de markegronden had tot gevolg dat er verschillende nieuwe boerderijen op de in cultuur gebrachte grond werden gesticht.

Daarna bleef het lang rustig totdat, in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw, er weer meerdere boerderijtjes werden gesticht. Het beeld van het Moazeveld werd wel zeer ingrijpend gewijzigd toen omstreeks 1934 het Twentekanaal werd gegraven met z'n bruggen en andere kunstwerken.
Toen in aansluiting daarop het industrieterrein tot ontplooiing kwam, was het Moazeveld, in tegenstelling tot de situatie van zo'n twee honderd jaar geleden, het meest bedrijvige gebied binnen de buurtschap Stokkum geworden.

In 1818, toen de gemeente Markelo werd gevormd, is een gedeelte van het Stokkumer Westerflier overgeheveld naar Diepenheim. Liep vroeger ter plaatse de grens tussen Stokkum en Diepenheim vanaf 'n Ziel (vlak achter huize Westerflier) in een rechte lijn naar het Hogelaar, vanaf 1818 werd de grens zodanig aangepast dat het oorspronkelijk onder Stokkum vallende Huize Westerflier en de daarbij behorende boerderijen Houwboer, Witzand, Nazelaar, De Cappe, Den Bosch en Nieuwhuis, binnen Diepenheim kwamen te liggen.
De rest van het Westerflier bleef tot de gemeente Markelo, dus tot Stokkum, behoren. De bewoners van dit gebied zijn echter voornamelijk georiënteerd op Diepenheim.

STOKKUM-CENTRUM

Het gebied tussen de boerderijen Peters en Hesselink is tegenwoordig het dichtst bebouwde deel van Stokkum. Het is centraal gelegen in de buurtschap en wordt daarom ook wel Stokkum-centrum genoemd.
Nog geen 200 jaar geleden was dit echter een onbewoond niemandsland gelegen tussen

Oude school met voormalige hoofdenwoning omstreeks 1942

Luttikeinde en Brinkeinde. Er liep een wegje door dat gebied, dat de verbinding vormde tussen beide buurtschappen. Dit liep over markegrond, die nabij Hesselink slechts een smalle strook betrof, gelegen tussen de Esch en de Woerd. Richting Peters werd die strook markegrond echter aanzienlijk breder.

Pas in 1835 verscheen in dit gebied bebouwing. Het was de eerste gemeentelijke school (voordien stond er aan het begin van de Peterseweg een markeschooltje) die gesticht werd ter plaatste van de huidige panden Stokkumerweg 45/47, op grond die door de marke gratis ter

beschikking was gesteld.
Vijftien jaar later in 1850 liet het toenmalige schoolhoofd tegenover die school een woning bouwen. Hij ging er niet alleen wonen maar exploiteerde er ook de eerste winkel in Stokkum. Daarmee (een school, een woning en een winkel) was de kiem gelegd voor het latere Stokkum-centrum. Het erf van de schoolmeester omvatte de tegenwoordige panden Stokkumerweg 30, 32, 34 en 36.
Weer vijftien jaar later, in 1865, vestigde zich hier de in Duitsland geboren timmerman Johan Heinrich Stomps. Hij betrok een klein boerderijtje dat gesticht was door Effink op een plek recht tegenover de toegang tot de Brinkweg (Stokkumerweg 35).
In 1874 werd de school verplaatst naar de plek waar nu de woningen Stokkumerweg 49 en 51 staan, waarna de oude school werd vervangen door een nieuwe onderwijzerswoning.

In de jaren tachtig van de 19e eeuw kreeg Stokkum-centrum steeds vastere vormen. Er werd een molen gesticht en de eerste bakker verwerkte het meel van de molenaar tot broden, die hij bezorgde bij de boeren in de omgeving. Gedurende een korte tijd waren er zelfs twee bakkers die elkaar beconcurreerden.
In 1897 stichtte J.H. Scholte in ‘t Hoff, wiens boerderij de Höver was verkocht, een kleermakerij op de hoek van de Stokkumerweg en de Brinkweg.
Nadat de vroegere winkel van het schoolhoofd door opvolger Roozendaal werd verplaatst schuin naar de overkant van de weg en diens opvolger, Gert Dollekamp, omstreeks 1920 deze winkel annex café uitbreidde met een fietsenzaak, had de middenstand zich stevig genesteld in het centrum van Stokkum. Vooral toen ook nog Frits Jansen omstreeks 1940, naast kleermaker Scholte in ‘t Hoff, z’n smederij en handel in landbouwgereedschappen stichtte, zagen de vooruitzichten voor Stokkum-centrum er zeer gunstig uit.
Samengevat waren er toen de volgende ondernemingen gevestigd: bakker met kleine winkel, molenaar, kruidenierswinkel annex café en fietsenzaak, timmerbedrijf annex brandstofhandel, smederij en kleermakerij.

De geschiedenis nam echter een andere loop. Schaalvergroting op alle gebieden betekende een geleidelijke teruggang van het aantal middenstanders in Stokkum. Slechts de nazaten van timmerman Johan Heinrich Stomps hebben hun bedrijf niet alleen in stand weten te houden, maar zelfs kunnen uitbreiden.
Diezelfde schaalvergroting betekende een uitstroom van boerenzoons uit het landbouwbedrijf. Deze vonden buiten de landbouw emplooi en vestigden zich in nieuwe woningen, die door hen gebouwd dan wel gehuurd werden in Stokkum-centrum.
Zo heeft zich dus dit oorspronkelijk onbewoonde gebied, via een middenstandcentrum, ontwikkeld naar een woongebied met daarbinnen heel prominent de school en het gemeenschapgebouwtje.

STOKKUM-WEST

Stokkum-west kan globaal opgesplitst worden in twee delen: het Brinkende dat het oudst bewoonde gedeelte is en de Veldstad waar veel later boerderijen zijn gesticht.

Het Brinkende is evenals het Luttikende een zeer oude nederzetting die omstreeks 800 n. Chr. is ontstaan in een stuk ontgonnen bosgebied op de flanken van de Es. Ook hier hadden de oudste boerderijen alle een eigen “huiskamp”. Later, vanaf de 12e eeuw, werden de aaneengesloten percelen grond op de Es in gebruik genomen. Op de eerste kadastrale kaart van 1832 zijn de huiskampen nog duidelijk te herkennen.

Luchtfoto van een gedeelte van Stokkum-west in 1979

De esgronden in Stokkum-west dragen de namen: Berg-es gelegen achter Hoestink/Wennink, Roelvink-es of Roelvink-loo en de Middelbree achter Kooyers/Roelvink, de Meegen-akkers achter Sloot en de Kleine-es, ook wel genoemd de Oost-es of de Woerd, gelegen achter de Renger en de Fokker.

Zoals bekend werden aanvankelijk de boerderijen gesticht op het grensgebied van de hoge esgronden en de lagere terreinen. Dit was de meest gunstige plek met het oog op de grondwaterstand, zowel voor de waterhuishouding van de akkers als voor de winning van drinkwater. Het oorspronkelijke centrum van het Brinkende, dat lag omstreeks de plek waar nu de Stokkumerweg uitkomt op de Stationsweg, grenst naar het westen, noorden en oosten aan de hogere esgronden, terwijl in zuidelijke richting de bodem geleidelijk daalt. Nog steeds vinden we hier een sloot die voor de afwatering zorg draagt. Deze sloot had aanvankelijk z’n oorsprong nabij de boerderij Hesselink. Het gebied tussen Hesselink en de Renger wordt ook wel de Sloothoek genoemd.

Volgens het schattingsregister van 1475 bestonden in het Brinkende aan het eind van de middeleeuwen de volgende boerderijen: Hesselink, Klein Wannink, Rengerink, Sigginck (in 1675 gesloopt), Effink (in 1975 gesloopt), Roelvink, Mensink, Rierink (in 1878 gesloopt), Leetink (in 1888 afgebrand), Hoestink, Wennink, Oolbrink, Hoevink en Snellink. Algemeen wordt aangenomen dat Rierink en Effink de oudste kernboerderijen in dit gebied waren.

Naast de wegen in de kern, die tussen en rondom de huiskampen liepen, waren er allerlei weggetjes die de verbinding vormden tussen de kern en de es, de broekgronden, de heidevelden en de veengebieden. Daardoor kwamen die oudste boerderijen te liggen in het middelpunt van een stelsel van veedriften en aan- en afvoerwegen. Aan het begin van met name die veedriften waren open ruimtes, die waarschijnlijk als brink (o.a. verzamelplaats voor

het vee) fungeerden.
De ruimte voor de boerderij Klein-Wannink met z'n hoge eiken zou wel eens zo'n brink kunnen zijn geweest.

De uitbreiding van de oorspronkelijke kern vond eerst nog plaats door verdichting van deze kern (De Fokker, De Snieder, Sloot, De Keujer), maar vervolgens werden, meer richting veldgronden, de nieuwe boerderijen gesticht: o.a. De Kremer, Haansman, Lubbers, de Welmer, Schottink, Sligman en De Laandever. Alle overige boerderijen zijn van de 18e eeuw of later.

Door de markedeling in 1857 en 100 jaar later de ruilverkaveling is van de vroegere brinken, de huiskampen en de vele kleine weggetjes weinig meer te herkennen. Vooral de brede Stationsweg en de afbraak van enkele oude boerderijen (Effink, Rierink en Leetink) heeft het beeld van het vroegere Brinkende volledig verstoord.
Ondanks dat is het Brinkende, in het kader van de Monumentenwet, aangewezen als beschermd dorpsgezicht.

STOKKUMER BROEK

Het Stokkumer broek was vroeger een uitgestrekt, waterrijk en moerassig gebied gelegen tussen de Schipbeek en de Bolksbeek. Het wordt nu doorsneden door de verkeersaders de Lochemseweg sinds 1841, de spoorlijn sinds 1865 en het Twentekanaal sinds 1934. Het hierdoor afgescheiden deel wordt de Draaiomshoek genoemd en is voor een groot deel georiënteerd op Gelselaar.

Oorspronkelijk was deze hele streek uitermate geschikt voor het houden van ganzen. Al in 1188 werd beschreven dat het recht van ganzendrift in het hele gebied tussen Nettelhorst, het Stokkumervlier en het Diepenheimse broek werd toegekend aan de Hof to Stockem (boerderij de Höver). Nog tot het begin van de vorige eeuw werden er ganzen gehouden in met name het Gelselaarse broek.
In oude markeboeken lezen we dat niet alleen 's winters, maar ook in natte zomers het hele gebied tussen Schipbeek en Bolksbeek, vanaf de hoge gronden bij Neede, door het Gelselaarse-, het Stokkumer-, het Markelose- en het Holterbroek een brede watervlakte golfde. Wanneer 's zomers dergelijke taferelen stonden te gebeuren probeerden de boeren met alle macht het gemaaide gras op de hoge horsten te krijgen, zodat het daar tot hooi kon aandrogen.
Die hoge zandbulten of horsten zijn ontstaan door het stromende water in dit gebied. Bleef b.v. een boom vastzitten dan hoopte het zand zich hiertegen op. Viel in de zomermaanden het gebied droog dan waaide het droge zand op en bleef ook hechten op die ophogingen, die door de jaren heen aangroeiden tot aanzienlijke verhogingen in het broeklandschap. Deze hoogten waren aanvankelijk begroeid met eiken en dikstammige hulsten, later haalden er de Stokkumer boeren hun brandstoffen zoals turf en schadden. Alle horsten zijn al lang geleden in cultuur gebracht en nauwelijks nog in het landschap te herkennen.

Het hele gebied was oorspronkelijk gemeenschappelijke markegrond. De grotere, gewaarde, boeren gebruikten al snel een vast stuk grond alsof het eigen grond was. Later werden die stukken aangekocht. Dit waren de hoogst gelegen en meest vruchtbare gedeelten langs de Bolksbeek (tussen Stokkumerbroekweg en Bolksbeek), in de Draaiomshoek en later langs een deel van de Schipbeek. Het middelste en laagst gelegen deel van het Stokkumer broek is tot de markedeling gemeenschappelijke grond gebleven.
Die stukken hooiland langs de Bolksbeek werden “slagen” genoemd. Zoals Imminkslag waar nu Bosman woont, Basesslag is nu de boerderij De Baas, waar de boerderij Wansink staat heette het Meengsslag, Leunkslag is nu de boerderij Mans Laanvers, Letinkslag enz.
Trouwens elk gebied binnen het Stokkumerbroek had zo z’n eigen benaming: het noordelijkste deel vanaf de Roosdomsbrug heette de “Beusbergermaat”, daaronder het “Grotegoor” en het “Ensinkgoor”, vervolgens zuidelijk van de tegenwoordige Ensinkgoorsdijk, langs de Schipbeek de “Hagen”, daarnaast het “Voorste broek” en tussen de Stokkumerbroekweg en de Bolksbeek de “Voorste slagen”. Vervolgens ten zuiden van de Kooidijk, langs de Schipbeek de “Voorste maten”, daarnaast het “Middelste broek” en tussen Stokkumerbroekweg en de Bolksbeek de “Middelste slagen”. Het gebied zuidelijk van de Lochemseweg droeg de naam “Broek en Draayomshoek”.

Veruit de oudste bebouwingen in het broek zijn de eendenkooi (nu boerderij Gersen) en de boerderij Broekgerrits, ze stammen uit het midden van de 17e eeuw. Vervolgens werd ongeveer 100 jaar later Draaiom gesticht. In het eerste kwart van de 19e eeuw werden op de horsten, op grond die niet hun eigendom was, door enkele dagloners een huisje gebouwd: Hondegait, Slagman, Meddeler, Hutteman, Huttenwilm, Hesselink en Beltgetjan. Een echt grote uitbreiding vond plaats na de verdeling van de markegronden. In de periode 1860 tot 1875 werden er ongeveer dertig boerderijtjes gesticht, vaak door grotere boeren, die er voor hun dagloner of knecht (hun wönner) een huisje bouwden.

Wateroverlast in het Stokkumerbroek

Hoewel door de nieuwe wegen en waterlopen, die er ten tijde van de markedeling waren aangelegd, de infrastructuur aanzienlijk was verbeterd, duurde het nog tot het begin van de 20e eeuw voordat er grondige verbeteringen in de afwatering werden aangebracht. Eigenlijk is pas vanaf de jaren dertig de waterhuishouding in het Stokkumerbroek volledig onder controle.

Sinds bij de laatste ruilverkaveling vele, eertijds drabbige modderwegen, zijn verhard en de waterhuishouding nog weer is verbeterd, doet het nu fraaie landbouwgebied in niets meer herinneren aan het moerassige ganzenland van enkele eeuwen terug.

BEUSBERGEN

Evenals het hiervoor beschreven Luttikende en Brinkende is de aloude nederzetting Beusbergen ontstaan op de flanken van de hogere esgronden, nabij een lager gebied voor waterafvoer en watergebruik. Het bijzondere van Beusbergen is dat het ontstaan is aan weerszijden van dit lage gebied, te weten de Beusberger waterleiding. Westelijk van de waterleiding, tegen de helling van de Markelose berg aan, vonden we de boerderijen Kempers (Meengs), Angstes, Kloots, Morsman en Klostert in een groepje bijeen, terwijl aan de andere kant, tegen de Stokkumer es aan, de boerderijen Voorts, Meengs, Ikkink, Gelkink, Rensink, Egbers, Koenderink, Greven en Wansink gegroepeerd lagen.

Weldammer boerderij Groot Wannink in 1950

De Beusberger waterleiding, nu niet meer dan een smal slootje en deels gedempt, was vroeger een stroom geschikt voor de scheepvaart. Het was een afsplitsing van de Schipbeek, nabij de Roosdomsbrug, liep naar het Oabrahams venneke (nabij snackbar Toornsmit) waar volgens overlevering een haventje was. Vervolgde z'n weg richting De Pot, waar het onder de naam Potbeek verder liep richting Elsen/Herike en daar uitkwam in de Holtdijksbeek, die uiteindelijk bij Goor uitmondde in de Regge. Dat er, in elk geval op een gedeelte, scheepvaart is geweest werd aangetoond toen er zo'n honderd jaar geleden nabij de Koenderinkweg de restanten van een platbodem werden opgegraven.

Hoewel Beusbergen, voor zover na te gaan, altijd een onderdeel is geweest van de marke Stokkum, nam het toch een aparte plaats in. Werden in oude akten de Stokkumse boerderijen aangeduid als zijnde gelegen in Stokkum, de Beusberger boerderijen lagen volgens de notities in Beusbergen. Bijzonder is ook dat, anders dan in Stokkum, diverse Beusberger boerderijen vroeger eigendom waren van Gelderse heren.

Aan het eind van de middeleeuwen stonden er slechts enkele boerderijen, te weten: Ensink (later Voorts en Meengs), Ikkink, Gelkink (in 1868 gesloopt), Rensink, Koenderink, Wannink, Dijkink (in 1975 gesloopt), Wansink en Greven (in 1874 gesloopt). Dus alle gelegen ten oosten van de Beusberger waterleiding.
Bijna al deze oude boerderij-namen eindigen dus op ink. In dit verband betekende ink: zoon van of behorend bij, waarbij het eerste deel van de naam een (verbasterde) voornaam inhield.

Twee honderd jaar later was dit aantal al meer dan verdubbeld door de komst van: Voorts, Engbers (in 1984 gesloopt), Schöppert (in 1758 gesloopt / verplaatst), Bungelers (in 1871 gesloopt), Paeschers (in 1783 gesloopt), De Wever (in 1974 gesloopt / verplaatst), Kloppert, Vennebekken (in 1975 gesloopt), Kremers (in 1850 gesloopt), Smitjan (in 1974 gesloopt /

verplaatst), Klostert (in 1896 gesloopt), Morsman, Kloots en Kempers (Meengs).

Opvallend veel van de oudere boerderijen in Beusbergen zijn dus gesloopt. Daar staat tegenover dat er in de 18e en 19e eeuw geregeld een uitbreiding plaats vond, voornamelijk in het Ensinkveld (westelijk van de Voordesdijk) en in het Beusbergerveld (noordelijk van de Goorseweg).

Vooral de laatste dertig jaar is het beeld van een groot gedeelte van Beusbergen ingrijpend veranderd. Door de massale nieuwbouw in de Koekoek en later in de woonwijk Beusbergen veranderde dit voormalige landbouwgebied, met verspreid een aantal boerderijen, voor een groot deel in stedelijke bebouwing.